

O'QUVCHILAR ONGIDA KASB TUSHUNCHASINI SHAKLLANTIRISH VA KASBGA YO'NALTIRISH

Butayev Yunus Xasanovich

*Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani Maktabgacha va maktab ta'lim
bo'limiga qarashli 42-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabining amaliyotchi
psixologi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchilar ongida kasb tushunchasini shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari hamda ularni kasbga yo'naltirish jarayonining ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, o'quvchilarning qiziqishlari va qobiliyatlarini aniqlash orqali to'g'ri kasb tanlashga yo'naltirish usullari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: kasb, kasbga yo'naltirish, o'quvchi, qobiliyat, qiziqish, psixologiya, motivatsiya, ta'lim.

KIRISH

O'quvchilar ongida kasb tushunchasini shakllantirish ta'lim-tarbiya jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Har bir o'quvchi kelajakda o'z o'rnini topishi, jamiyatga foydali inson bo'lishi uchun kasb tanlash jarayoniga ongli ravishda yondashishi zarur. Kasb tushunchasi bolalarda asta-sekin shakllanadi. Boshlang'ich sinflardan boshlab o'quvchilarga turli kasblar haqida ma'lumot berish, ularning ahamiyatini tushuntirish muhimdir. Bu jarayonda o'yinlar, suhbatlar va turli tadbirlar orqali bolalarda kasblarga qiziqish uyg'otiladi. O'smirlilik davriga kelib esa kasbga yo'naltirish yanada muhim bosqichga aylanadi. O'quvchilar o'z qiziqishlari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini anglay boshlaydi. Shu sababli bu davrda ularni to'g'ri yo'naltirish zarur.

Psixolog kasbga yo'naltirish jarayonida muhim rol o'ynaydi. U psixodiagnostik metodlar yordamida o'quvchilarning qobiliyati, temperamentini va qiziqishlarini aniqlaydi. Bu esa ularga mos kasb tanlashda yordam beradi.

O'qituvchilar ham o'quvchilarning qaysi fanlarga moyilligini kuzatib, ularni

rag'batlantiradi. Amaliy mashg'ulotlar, kasbga oid tadbirlar va uchrashuvlar orqali o'quvchilarning tasavvuri kengaytiriladi.

Ota-onalar esa farzandining qiziqishini qo'llab-quvvatlashi, unga bosim o'tkazmasdan, mustaqil qaror qabul qilishiga imkon yaratishi kerak. Noto'g'ri majburlash o'quvchining kelajakda kasbidan norozi bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Kasbga yo'naltirish jarayonida treninglar, ekskursiyalar va mutaxassislar bilan uchrashuvlar samarali hisoblanadi. Bu o'quvchining kasb haqida real tasavvur hosil qilishiga yordam beradi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida insonlarning yaxshi yashashida, faoliyatida to'g'ri kasb tanlashning ahamiyatini turli xil kasblarning insonga qo'yadigan talablarini; kasblar olami, kasblar shajarasi, O'zbekiston xalq xo'jaligidagi muhim kasblar, kasblar tasniflagichi; kichik mutaxassislar tayyorlash tizimi; kasblar, mehnat shartsharoitlari, vositalari, fani, maqsadi bo'yicha shajaralanishi, o'quvchilarni o'z qiziqish va moyilliklari, o'z xarakterining o'ziga xos xususiyatlarini, o'z nerv tuzilishi, psixikasi, o'z qobiliyati va ehtiyojlarini kasblar to'rtisida ma'lumot olish maktablarini ayrim kasb mehnat bozori talablari asosida ehtiyojning o'zgarib borishini, salomatligining tanlagan kasbga mos kelishi, hududda joylashgan o'rta maxsus, kasb-hunar o'quv yurtlarida ta'lim yo'nalishini ixtiyoriy tanlashi; o'qishni davom ettirish imkoniyatlari. Kelgusi mavqeini bilishi zarur.

O'quvchilar kasblarni tahlil qila olishi; o'zlarining shaxsiy sifatlarini, qiziqishini va salomatlik darajalarini to'g'ri baholay olishlari, kasblarning insonga qo'yadigan talablari bilan o'zlarining individual xususiyatlarini taqqoslay olishlari, shaxsiy kasbiy rejalarini tuza olishlari zarur. O'quvchilar Xalq xo'jaligi asoslari bo'limi bo'yicha xalq xo'jaligi sohalarini, xalq xo'jaligida ro'y berayotgan islohotlarni, bozor iqtisodiyoti talablarini, davlat xususiy korxonalarini, kooperasiya, firma, shirkat, konsernlar, ularda ishlab chiqarishni tashkil etish shakllari, texnologik jarayonlar, mahsulotlarni tayyorlash bosqichlari, tabiatni ishlab chiqarishning zararli ta'siridan muhofaza qilish, mahsulot qiymatini

arzonlashtirish yo'llari, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishning davriyligini, maromli, oqimligi; ishlab chiqarishni rejalashtirish, irrigasiya va meliorasiya ishlarini; mehnat qonunchiligini.

Ma'lumki, har qanday jamiyatning ravnaqi, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy barqarorligi uning faqarolarining aqliy jihatdan yetukligi va axloqiy salohiyatining yuksak darajada rivojlanganligiga bog'liq. Asrlar davomida saqlanib kelinayotgan xalqning boy intellektual merosi hamda umuminsoniy qadriyatlar asosida madaniyat, ma'rifat, fan-texnologiya va iqtisodiyotning yangi yutuqlari asosida mukammal tayyorgarlikdan o'tgan kadrlarni tayyorlashning yangi tizimini shakllantirish O'zbekiston Respublikasi taraqqiyotining muhim shartlaridan biridir.

Shu jumladan ta'lim, ilm-fan sohasida ham bir qator o'zgarishtirishlar kiritilmoqda. Bu o'zgartirishlar bevosita kelajak avlodning barkamol shaxs bo'lib yetishishiga xizmat qiladi. Ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan o'quvchi yoshlarda umumiy o'rta ta'limni davom ettirish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim, ko'nikma va malakalar asosida shakllantirish, ta'lim oluvchilarga bilim, ko'nikma va malakalarning zaruriy hajmini berish, ularda mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish maqsadida barcha shart-sharoitlar yaratilgan.

Kasblar bo'yicha birlamchi bilim, ko'nikmalarni shakllantirish uchun professional tashxislash va kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha choralar amalga oshirilmoqda. Bu borada respublikamizda " O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis markazi" tashkil etilgan. Bu markaz O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarida ko'zda tutilgan jamiyat ehtiyoji va mehnat bozori talablari asosida o'quvchilarning o'z qiziqishlari, qobiliyatlari va sog'liqlariga mos bo'lgan kasb-hunarlarni tanlashlariga ko'maklashadi. Ushbu markaz o'quvchi yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis sohasidagi yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va o'rnatilgan tartibga amalga oshirish, O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining kasb-hunarga yo'naltirish respublika tizimini tashkiliy, ilmiy-metodik, axborot- ma'lumot va dasturiy ta'minlash maqsadida tashkil etilgan.

Kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis ishlari holatini nazorat qilish, uni takomillashtirish choralarini ko'rish, tegishli dasturlar, me'yoriy hujjatlar va tavsiyalar ishlab chiqish; mamlakatimizdagi va xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalarini umumlashtirish, ommalashtirish va hayotga tadbiq etish; barcha bosqichdagi o'quvchilarni kasbhunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik hududiy tashxis markazlari va ta'lim muassalaridagi kasb-hunarga yo'naltirish vazifasi yuklatilgan mutaxassislarining malakasini oshirish bo'yicha chora tadbirlar ishlab chiqish; umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining hayotiy va kasbiy o'zligini anglash borasidagi ustuvor dasturlar va muammolar bilan ishlash respublika tashxis markazining eng muhim vazifalaridan hisoblanadi.

Interaktiv so'rovnomalar orqali o'quvchilarning qiziqish sohalari o'rganilib, tahlil qilinadi va shu asnoda kasbga yo'naltirib boriladi. Kasb tanlash – inson hayotidagi eng muhim qadamdir. Interaktiv so'rovnomalar va amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilar kasb tushunchasi va kasblar haqidagi savollarga javob topadilar. Kelajakda egallamoqchi bo'lgan kasblari haqida tasavvurga ega bo'la boshlaydilar. Shuningdek, “kasb” so'zining ma'nosi insonlarning hunari, faoliyat turi va hayot kechirishi uchun manba bo'lib xizmat qiladigan mashg'ulot demakdir hamda bu mashg'ulot sevimli bo'lsa, inson albatta hayotidan zavq oladi. Kasb- bu ongli ravishda tanlangan faoliyat yo'lidir. O'quvchilarning tanlangan kasblari ularning qobiliyatlari, qiziqishlari, xarakter xususiyatlariga mos bo'lishi lozim. Chunki tanlangan kasb faqat ularning o'zlarigagina emas, balki jamiyatga ham foyda keltirishi kerak. Ye.A.Klimov o'z ishlarida bu borada bir necha ta'riflarni ilgari suradi. Ta'rif quyidagicha " Kasb jamiyat uchun zarur va qadriyatli soha bo'lib, bunda insondan jismoniy va ruhiy kuch talab etadi",- bu kuchlar unga sarflangan mehnat o'rniga yashashi va rivojlanishi uchun muhim vositalar omili sifatida namoyon bo'ladi.

Hozirgi kunda umumiy o'rta ta'lim maktab muassasalarida faoliyat olib borayotgan amaliyotchi psixologlar maktab o'quvchilari bilan kasb tanlash, kasbga yo'naltirish borasida turli xil so'rovnomalar, masalan, “ maktabdagi kasblar”, “ mening kelajagim” nomli so'rovnomalar, “ kasb tiplarini aniqlash” savolnomalari,

“kasblar zanjiri” kabi amaliy mashg'ulotlar olib borilmoqda. Shular bilan bir qatorda, maktab o'quvchilariga tanlangan kasbga shaxsning moyilligi, layoqati va zarur bo'lgan sifatlariga oid ma'lumotlar ham berib boriladi.

Yuqori sinf o'quvchilari bilan ham kasbga yo'naltirishga doir bir qancha mashg'ulotlar ularning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tanlanadi. “o'quvchilarqiziqishlarini aniqlash” so'rovnomasi, “kasblar va insonning kasbga yaroqliligi”, “maktab o'quvchisining kasbiy o'zligini anglash”, “kasbga yo'naltirish alifbosi” kabi mashg'ulotlar maktab psixologlar tomonidan o'tkaziladi, qiziqish qobiliyatlari aniqlanib, o'quvchilarning har birlari bilan individual shug'ullanib kerakli tavsiyalar berib borishadi. “Mening kelajakdagi kasbim” mavzusida seminar-trening mashg'ulotlari olib boriladi. Seminar davomida o'quvchilarni kelajakda egallamoqchi bo'lgan kasblarga yo'naltirib boriladi. O'quvchilarning kasblarga doir fikrlari tinglaniladi. Bundan tashqari o'quvchilarning kasbiy moyilligi bo'yicha o'tkazilgan pedagogik-psixologik tashxislar natijalari asosida kelgusida aniq kasblar bo'yicha kasb maktablarida ta'lim olishi mumkin bo'lgan o'quvchilar o'rtasida kasbga yo'naltirish ishlari olib borilmoqda.

O'smirlarni o'rganilayotgan kasbga qiziqishini shakllantirish jarayonida ularning e'tiborligini ifodalaydigan materiallarni tavsiflaydigan holatlar kuzatiladi. Shuningdek kasbga qiziqishini shakllantirishni ta'minlaydigan intellektual komponentlarning tarkibiy qismlarini aniqlashda quyidagilarga alohida e'tibor berish lozim:

- Analiz va sintez;
- Diqqat va kuzatuvchanlik;
- Ajratish va umumlashtirish;
- Klassifikatsiyalash va isbotlash

Kasbga yo'naltirish bu kasbiy o'zini o'zi aniqlashga yordam berishga qaratilgan tadbirlar tizimidir. Kasbga yo'naltirish maqsadi — shaxsning ma'lum bir kasbiy faoliyat yo'nalishiga moyilligini aniqlashdir. Ushbu amaliyot har bir bola iste'dodli va ma'lum bir sohada o'z iste'dodini tatbiq eta oladi degan fikrga

asoslanadi. Kasbga yo'naltirishning turli xil usullari mavjud — kelajakdagi kasbni tanlashda duch keladigan o'spirin bilan, uning qiziqishlari va sevimli mashg'ulotlarini muhokama qiladigan mutaxassislar bilan suhbatlar, shuningdek, standartlashtirilgan usullar mavjud, ularning natijalari kuchli va zaif tomonlarini tushunishga imkon beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilar ongida kasb tushunchasini shakllantirish va ularni kasbga yo'naltirish uzluksiz va tizimli jarayon bo'lib, unda maktab, oila va psixologning hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2016.
3. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
4. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2008.
5. Nishonova Z.T. Rivojlanish psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2006.
6. Qodirov B.R. Kasb psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2005.
7. Klimov E.A. Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya. – Moskva, 2004.
8. Super D.E. The Psychology of Careers. – New York, 1990.
9. Holland J.L. Making Vocational Choices. – New York, 1997.
10. Bo'riyev O. Kasb-hunarga yo'naltirish metodikasi. – Toshkent, 2012.